

GALÍCIÁTÓL A PIAVÉIG

RÉSZLETEK BALOGH IMRE BÉKÉSI FÖLDMŰVES ELSŐ VILÁGHÁBORÚS VISSZAEMLEKEZÉSÉBŐL

Balogh Imre bácsit 1979-ben ismertem meg, amikor a szomszédságába költöztünk. Mivel nagyapám is megjárta Isonzót, és nagyon sokat mesélt a harctéri élményeiről, valamint a három évig tartó olasz hadifogságáról, nagyon megörültem, mikor megtudtam, hogy Imre bácsi is megjárta a Nagy Háborút. Amikor először felkerestem azzal, hogy meséljen nekem a világháborús élményeiről, előbb szabadkozott, hogy már nem nagyon emlékszik az akkori dolgokra, majd amikor látta, hogy nem hagyom békén, azt mondta: leírtam az emlékeimet még az események után alig két évtizeddel, abból mindent megtudhatsz. Így jutott hozzám a visszaemlékezés.

A kéziratot már nem tudtam visszaadni, ugyanis a szerzője néhány hónap múlva, 1980-ban váratlanul elhunyt. Így nem sikerült megtudni tőle olyan dolgokat, amelyekről valamiért nem írt a visszaemlékezésben. Azt sem lehetett kideríteni, hogy ez eredetileg nyilván tollal írt szöveget ki és mikor gépelte le. Annyi bizonyos csak, hogy az eredeti kézirat 1936-ban készült el. Sajnos már a hozzátartozói sem tudta a kézirattal kapcsolatban felvilágosítást adni, mert mind egy szem fia, mind pedig unokája elhunyt a kilencvenes években.

Imre bácsi a visszaemlékezés elején beszél a családjáról, a gyerekkoráról, majd a háború kitöréséről, a kezdeti lelkesedésről. („Összel nagy tömegtüntetés volt a háború mellett. Nagy körmenetet rendeztek a városban,¹ a főutcán vonultak el nagy bandaszóval. Vígán daloltak és folyton kiabáltak, hogy »Éljen a háború!«

¹ Békés 1973-ig csak nagyközség volt, ám a helybeliek mindig városként emlegették.

[...] Ebben a menetben én is résztvettem.” Csakhamar a saját bőrén kellett megtapasztalnia a háború borzalmait, kezdeti lelkesedése gyorsan elszállt.

Mint a visszaemlékezésében írja, ő 1915 első napjaiban „rukkolt” be. Alig töltötte be a 18. évét. Ráadásul a mostohaapja helyett vonult be – a szekerekkel és két lovukkal. Balogh Imre nem közli azt az utókorral, hogy milyen alakulathoz vonult be. Gyalogosként a békéscsabai 101. közös vagy a 4. nagyváradi honvéd gyalogezred katonája lett volna, mivel azonban a trénnél szolgált, egyelőre nem sikerült kideríteni, mely magasabb egység keretén belül vett részt a háborúban.

Az egyszerű, négy elemít végzett földműves nem tartotta fontosnak, hogy visszaemlékezésében legalább néhány dátumot megemlítsen. Így csak sejteni lehet, hogy valamikor 1915 január végén érkezhettek ki a Kárpátokba. Társaival együtt előbb Zombolyára kellett szekerezzen, majd jó néhány nap elteltével bevagonírozták őket és Erdélyen keresztül jutottak el az Észak-keleti Kárpátokba.

A visszaemlékezésében a „nagy történettel” nem foglalkozott, kizárólag a személyes sorsának alakulásával. Ez érthető is, hiszen – mint említettem – egy négy elemis földművesről van szó. Éppen ez adja meg a visszaemlékezés érdekességét: egyfajta „alulnézetből” láttatja a véres eseményeket, ráadásul mivel nem az arcvonalban szolgált, hanem a front mögött, mások az élményei is. Közvetlen életveszélybe ritkán került – de a szenvedésből, nélkülözésekből neki is bőven kijutott a nagy év alatt. Galiciából 1915 őszén, a sikeres hadjárat megindulása után helyezték át Szerbiába. Innen egy évvel később Romániába került. A korábbi szövetséges dél-erdélyi betörését követő osztrák-magyar–német ellentámadásnak köszönhetően a szövetségesek hamarosan elfoglalták a Havasalföldet is, Balogh Imre pedig 1916 decemberében már az elfoglalt Bukarest utcáin hajtotta a szekerét. Jó fél évig a Duna-partján, Turnu Măgurele környékén volt az alakulatával, majd innen is tovább került. A visszaemlékezésben csak annyit közöl, hogy valamikor – már a sikeres caporettói áttörés után – ismét bevagonírozták őket, és meg sem álltak az Udine közelében található Palmanováig. Az olasz fronton érte az összeomlás, hosszas hányattatás után 1918. november elején jutott vissza – négy év szenvedés után – szülőföldjére, Békésre.

A gépelt kézirat-részletet nem betűhűen közlöm. A nyilvánvaló elgépeléseket, értelemzavaró központozást, elírást (téves olvasatot) kijavítottam. Ahol szükséges, lábjegyzetben közlöm az adott helyiség pontos nevét, mai megnevezését.

GALÍCIÁBAN

[...] Amerre mentünk, mindenütt hegyek, völgyek voltak, sok kisebb, nagyobb városon és patakon ment át a vonatunk, mindenfelé hó borította a tájat. A lakosság többnyire oláh volt. Egy reggel arra virradtunk, hogy a Kárpátok aljához értünk, itt már nagy fenyvesekkel borított hegyek voltak, és a vonatunk csak csendesen döcögött, s jelezték a vasutasok, hogy már nem messzire megyünk. Úgy is lett, egyszer csak bedöcögött a vonatunk az utolsó állomásra, ahol megláttuk a Borgó feliratot.² Jelezték, hogy szedjük össze a poggyászatunkat, mert kirakodunk. Ez már sokkal gyorsabban ment, mint a berakodás. Kirakodás után befogtunk, és elindultunk, neki a hegyeknek, mégpedig mindjárt fölfelé. Küzdelmes utazás volt, mert a mi lovaink nem voltak hozzászokva a hegyi úthoz, sehogyan sem akartak beletnyugodni abba, hogy mindig csak fölfelé kell menni. De nekünk is szokatlan volt, mert még mi sem jártunk ilyen úton. A kocsik elmaradoztak egymástól. Az út csavargós volt, előre, vagy hátra, nem messze lehetett ellátni, csak a kocsik zörgése visszhangzott mindenfelé a hegyekben. Végre felértünk és lefelé indultunk, de ez sem volt valami jó, mert az út havas és jeges volt. Két kereket is megkötöttünk, mégis majdnem elverte a lovakat a kocsi. Estefelé valami Magura nevű faluba³ értünk, itt elszállásoltak bennünket. A házak itt már mind fából voltak. Az idő nem volt nagyon hideg, estefelé elkezdett esni a hó. Az éjszakát az istállóban töltöttem, semmit sem aludtam, mert hideg volt az istálló. Másnap reggel csendesedett a hó. Reggel indultunk, estére Óradnára értünk, itt ismét elszállásoltak bennünket, s itt maradtunk egy hétig. Ez idő alatt a hibás kocsikat kijavították, s a lovakat átvastalták, s a kocsikat megraktuk. Óradna elég jelentős község volt, körülvéve nagy hegyekkel, lakói többnyire oláhok, magyarul nem igen tudtak beszélni. Nagyon egyszerű életet éltek, szűrgönyába és bocskorba jártak. Apró kis lovuk és ugyanolyan kis marhájuk volt. Minden épületük fából volt, a szobájuk elég gyengén bútorozott. A kemencét a szobában fűtik. Legmegszokottabb ételmük a tej, túró és a puliszka, amelyet igen nagy hozzáértéssel tudnak megfőzni. Volt ott egy kocsmá, amelybe bementünk néha egy kis itókára, árultak itt üvegekben halat, amit ruszliának neveztek. Már odahaza is láttam ilyet a kereskedésben, és sokszor gondoltam, hogy jó lenne ilyet enni. Egy alkalommal, mikor bevetődünk, rendeltem belőle

² Borgóprundról van szó

³ Mägura Ilveiről van szó.

mindnyájónknak azzal, hogy majd milyen jót fogunk falatozni belőle. De négyen se bírtunk megenni egyet, mert mindenféle íze volt, csak jó nem.

Annál a háznál, ahol én el voltam szállásolva, egy elég vendégszerető oláh család lakott, benn aludtam velük egy szobában. Beszélni nem tudtam velük, csak egy-két szót, mégis szerettek, egy párszor meg is hívtak vacsorára. Nem akartam elfogadni, de olyan szívesen hívtak, hogy azt láttam, ha nem fogadom el, sértésnek veszik. A vacsora puliszka volt, apróra vagdalt sült kolbásszal, hozzá aludttej és túró. Ők ezt mind egyszerre ették, én is hozzáfogtam az evéshez, faltam is hol az egyikből, hol meg a másikkól. Mindegyik jó volt a maga nemében, de összekeverve szokatlan volt, de azért jóllaktam. Majd innen is tovább mentünk, előbb azonban a főhadnagy úr ki lett cserélve egy fiatal, szintén osztrák hadnaggyal, amit nem is bántunk, mert amaz egy előbb lévő faluban felpozozott egy embert. Igaz, emez nem lett sokkal jobb, magyarul ez sem tudott egy szót sem.

Még azt is följegyeztem, hogy milyen volt a csapat, amelyiknél voltam. A címe, neve volt: K. u. K. Verfleksz Kolóne 36.2 Staffel.⁴ A parancsnok volt a hadnagy, azután egy kadét, három őrmester, egy szakvezető, két káplár, egy őrvezető és 15 közember. A kocsi pedig 120 volt. Ebből volt 3 bagácsi, ami a tiszt urak poggyászát vitte, három konyha-kocsi, ezek mindig elől mentek és két kovács kocsi, ezek pedig hátul mentek. Egy este aztán kijelentették, hogy megyünk tovább.

Reggel útra keltünk, nekivágtunk a Radnai-havasoknak. De alig hogy elindultunk fölfelé, a hegyeket fél méter, sőt egy méteres hó borította, ami nagyon megnehezítette a közlekedést. Olyan nagy sűrű fenyves erdő volt rajta, hogy hiába sütött a nap, mégse láttuk a fa lombjától egész nap sem. Itt is előbb felfelé mentünk sokáig, nagyon lassan és nehezen haladtunk, mert a lovak nehezen bírták a kocsit a nagy hóban. Nagy nehezen felértünk, de hiába voltunk fenn, a nagy fáktól ott sem láttunk semmit sem. Csak a kocsik zöreje és a nagy hí-hózás hallatszott. Lefelé menetbe két kereket is megkötöttünk. Ezt az utat is megtettük valami nagy nehezen. Este aztán legnagyobb meglepetésünkre a nagy hegyek között egy lapos helyen letáboroztunk a szabad ég alatt, s azt mondták, hogy itt hálunk. Nagyon hideg volt, azt gondoltuk, hogy reggelre ott fagyunk meg emberestől, lovastól együtt. A hó, amint lementünk az útról, hasig ért a lovaknak, tagjaink szinte dermedtek voltak a nagy hidegtől. Egész nap többet, mint nem, a kocsin kellett ülni, a nagy hó miatt a kocsi mellett nem tudtunk gyalogolni. Már irtóztunk, amikor le kellett szállni a nagy hóba. Először is el kellett ilyenkor hányni a lovak elől a havat és

⁴ Egyelőre nem beazonosítható alakulat.

aztán pedig tűzrevaló után kellett nézni, de akár merre mentünk, mindenütt a nagy hóban kellett gázolni. Voltak a hegyoldalban imitt-amott egy kis darab szántóföldek, ezek hosszú szálfákból voltak elválasztva egymástól, azt hordtuk a tűzre. Megettünk a lovakat, és mi is megvacsoráztunk, ami természetesen csak fekete kávé volt. Azután meggyújtottuk a tüzeket, és körül ültük, hogy elgémberedett tagjainkat felmelegítsük. Így virradtunk fel, nem igen aludt senki, reggel aztán tovább mentünk, de olyan hideg volt, hogy alig tudtunk az orrunkon lélegezni, mert az is majd befagyott. A fülem is fázott, még a kucsmában is. Így értünk át Bukovinába.

Nap-nap után mindig ilyenforma volt az utazásunk, mindig csak azon a rossz hegyi utakon jártunk. Felfelé alig bírtunk a kocsikat húzatni, lefelé, meg sokszor mind a négy kereket meg kellett kötni. Ezek a kocsik csak az Alföldre valók voltak, nem voltak felszerelve fékkel. Nemigen találtunk sem falut, sem várost, így kinn háltunk a szabad ég alatt, már nem is volt feltűnő. Az útfélen mindenütt voltak temetetlen hullák. Nem sok idő múlva lovaink is kezdtek pusztulni.

Hány napig mentünk, azt nem tudom, egyszer csak egy községbe értünk, itt leadtuk ami volt a kocsikon és sebesült katonák jöttek a kocsinkra, ezeket vittük úgy tudom, hogy Kirlibabáig.⁵ Mennyi ideig értünk oda, azt nem tudom, akkor vittünk először sebesülteket. Nagyon rossz helyzetben lehettek, soknak meg volt fagyva a lába. Nem igen tudtak tisztálkodni, a szakálla némelyiknek a melléig ért.

Itt elszállásoltak bennünket. Időztünk egy pár napot, megraktuk a kocsikat és tovább mentünk. Hogy mennyi ideig, arra nem emlékszem, csak arra, hogy elég hosszú utat tettünk meg, míg végre elértünk Vizsnyicre.⁶ Itt leadtuk, amit hoztunk, újra sebesült katonák ültek a kocsinkra, s vittük őket Szeletinbe.⁷ Ez az utunk is völgyről le, hegyre fel volt. Este, ha letáboroztunk, a sebesültek bementek valami házhoz, vagy egy rögtönzött kórházba, mert ilyen volt minden helyiségben, valamilyen nagyobb épületet átalakítottak kórháznak. Ahogy Kirlibabát elhagytuk, az idő sokkal enyhébb lett, mint a magas hegyeken volt. Élelmet, gyümölcsöt, különösen almát lehetett itt vásárolni. Azon a napon, amikor újra Szeletinbe értünk, nagyon rossz volt az utunk. Olyan meredek, lejtős volt, hogy sok helyen négy lóval kellett fölfelé húzatni, pedig csak két, vagy három katona volt a kocsin. Lefelé pedig mind a négy kereket meg kellett kötni. Estefelé meg el kezdett esni a hó, nekünk nem volt rá szükségünk, mert úgy is volt elég. Már erősen sötétedett, mentünk, de még sem-

⁵ Románul Cîrlibaba. 1918-ig Erdély és Moldva határán fekvő eredetileg bányásztelepülés.

⁶ A galíciai Vizsnyicáról (ma az ukrainai Vyzhnytsya) van szó.

⁷ A mai ukrainai Selyatyn.

mi jelenségét nem láttuk falunak. Az út már erre nem volt olyan nagyon meredek, de azért olyan hullámos volt, hogy mindig fel és le kellett menni. A kocsik messze elmaradoztak egymástól. Igyekeztünk volna felzárkózni, de a lovak úgy ki voltak dögölve, hogy alig bírtak vánszorogni. Jó későre járt az idő, amikorra Szeletinbe értünk. A sebesültek itt leszálltak, mi pedig keresztül mentünk a városon és letáboroztunk a szabad ég alá, mert tele volt a város katonasággal. Jó nagy tüzet raktunk, így valahogy átvirrasztottuk az éjszakát valahogyan. Ennivalónk nem volt, se nekünk, se a lovaknak. Ez ideig hordtam magammal azt a gyékényt, amit hazuról elhoztam, ezt most a lovak teljesen megették, olyan éhesek voltak.

Másnap rakodni kezdtünk, sok volt a dolog a lovaknál, a szénát, abrakot el kellett osztani. Majd én is ráraktam a kocsimra 300 db komisz kenyeret. Míg indulni nem kellett, úgy gondoltam, oda megyek egy kicsit a tűzhöz és melegszem. Az örünk jó tüzet gerjesztett a száraz fenyőből, ami csak úgy szikrázott, ahogy égett. Ahogy ott melegsünk, és egyről-másról beszélgetünk, egyszer csak látom, hogy arra vánszorog a hadnagy úr tisztí szolgája, vagy ahogy katonanyelven mondják, a kutyamosója, húzza magát a köpenybe, és oda jön hozzánk a tűzhöz. Megszokás volt, hogy a tisztí szolgát nem igen szerette senki. Az ilyet meg annál is inkább nem, mert egy szót sem tudott magyarul. Voltunk a tűznél vagy tizenketten, senki se akart neki helyet adni. Ahogy oda jött hozzánk, mindenki csak lökdöste, de csak befurakodott a többi közé. Hát egyszer csak durr! Valami nagyot durran közöttünk. Hirtelen mindnyájan öszszenéztünk, hogy miféle fegyver sült el. Hát látjuk, hogy a tisztí szolga halálsápadtra válik, s látjuk, hogy a nadrág zsebe ugyancsak füstölög. Kérdezzük tőle, hogy mi történt. Nagy sokára belenyúl a zsebébe, s kihúz onnan egy revolvért, ami még akkor is füstölgött, s mondja, hogy meglötte magát. Kérdezzük tőle, hogy miért, hol érte a golyó, mutatja, hogy a lábát. Mindjárt leültettük egy tuskóra, leráncigáltuk a lábáról a csizmát. Csakugyan a lába fején érte a golyó, de nem vágott rajta mély sebet, csak könnyebbet. A zsebnél a puskapor tüze egy kicsit megégette a combját, meg a gatyáját. Megvigasztaltuk, hogy ez csak katonadolog, máskor jobban vigyázzon.

Estig elkészültünk a kocsirakodással. Azon az éjjelen istállóban háltak a lovak. Reggel csúnya, zord hideg volt, nehezen vártuk, hogy elindulhassunk. Ez is nagyon küzdelmes út volt. A 300 komisz nem nagy teher, nem tett ki többet 4 mázsánál, de ez is nehéz volt a lovaknak. Hosszú utat tettünk meg aznap, az út havas, jeges, sok helyen lejtős volt. A lovak nagy része kimerült, a kocsik messze elmaradoztak egymástól. Délután én is mindenütt gyalog mentem, a lovaim csak alig vánszorogtak és sokszor megálltunk pihenni. Sokszor toltam utánuk a kocsit, teljes erőmből, hogy haladhassanak.

Végre megérkeztünk valami uradalmi major-féle lehetett ott, ennek az udvarára álltunk be. Én a csapatnak a közepe táján voltam és mégis, még utánam két óra hossza múlva is jöttek kocsik. De volt olyan is, amelyik az útba veszett. De ezen nem lehetett csodálkozni, mert sokszor annyira elszakadoztunk egymástól, hogy nem láttam sem az előttem, sem az utánam haladót. Itt volt jó istálló, bekötöttük a lovakat, s én ki lettem rendelve a kocsik közé őrnök. Hogy ez milyen jó volt, azt csak el lehet képzelni, abba a nagy hidegbe és nagy hóba a kocsik között őgyelegni. Tüzet nem volt szabad rakni. A szolgálat éjfélig tartott. A kocsikon több mindenféle élelmiszer volt: ital, dohány, stb. Nagyon unalmas volt ez a szolgálat, az óra lassan telt, különösen, mikor elcsendesedett minden, csak távolról hallatszott az ágyúdörgés. De már ez is közömbös volt. Ahogy elgondolkodva őgyelegtem magamban, és hallgattam a csizmám alatti hó ropogását, haza gondoltam, a kicsi családi fészekbe, ahol a gyermek éveimet töltöttem. Most, a szenvedés kezdetén gondoltam haza először. Egyszer csak valami zajt hallok. Figyelek jobban a kocsik között, ember hangokat is hallok. Kénytelen voltam hát megnézni, hogy kik lehetnek ott, és mit csinálnak. Megindulok a hang irányába, hogy észre ne vegyenek. Látom, hogy a sötétben három katona egy kocsi faránál egy vödörbe mereget valamit. Hirtelen rájuk kiáltottam, hogy mit csinálnak ott. Megrebbentek, de átlátva a helyzetet, egy közülük csendesen és erélyesen rám szólt, hogy fogjam be a számat, ne csináljak lármát, hanem menjek oda, míg több bajom nem lesz. Amint oda megyek, látom, hogy a mi katonáink egy rumos hordót megfúrtak és azt meregetik üvegebe, meg kulacsokba. Azt mondták, hogy igyak meg annyit, amennyit bírok és vigyek üveget, vagy akármit vigyek el, amennyit akarok. Elszaladtam a kocsimhoz, vittem üveget, ittam, amennyit csak bírtam, az üvegeket is telemertem. Hogy az üvegek könnyebben merüljenek a hordóból, mindig eresztettek hozzá, a végén megmaradt drága jó rumot kiborították a hóra. Lelkemre kötötték, hogy a szám ne járjon, mert bajok lesznek. Itt maradtam újra egyedül, sajnáltam a rumot, amit a hóra kiöntöttünk. Bár jól felöntöttem belőle, csak úgy gőzölt a feje. Arra gondoltam, hogy milyen jó lett volna az a többi szegény bakának, aki ezt még a szemével se láthatta. [...]

SZERBIA HARCTEREIN

[...] Délután elindultunk a Száva mellé. Itt vártunk egy kevés ideig, aztán neki indultunk az átkelésnek. A Száva most nagyon meg volt áradva, a víz elborította a hullámteret is, úgy hogy több kilométer volt a szélessége. A víznek a medrén

ponton, azaz hajóhíd volt, a hullám-téren pedig cölöpökre építettek hidat. Még mielőtt a víz nem volt megáradva. Most, hogy a víz megáradt, a cölöpökre épített hidat ellepte a víz és a tetején folyt keresztül.

De elindult az első kocsi, utána a másik, ötven lépés távolságban. A kocsisnak le kellett szállnia és a hídon gyalog vezetni a lovat. A partról nézve nagyon rossz látvány volt a hidra nézni, amint a víz közepe táján beleveszett a vízbe. Én is neki indultam a hátborzongató utazásnak. Míg a hajóhídon mentünk, addig csak jó volt, de mikor ráértünk a cölöphídra, már fel kellett ülni a kocsira. A víz sebesen, szennyesen habzó hullámokban folyt át a híd tetején, olyan magasságban, hogy a lovaknak hasaaljáig ért. A hídnak a cölöpjei kiáztak a nagy vízben és a víz nyomásának már csak alig tudtak ellenállni, a kocsi rázása alatt csak úgy imbolyogtak. A korlátja is nagyon gyenge és hiányos, itt-ott csak kötélből volt. A lovak a sebes vízfolyásnak alig tudtak ellenállni, minden pillanatban attól lehetett tartani, hogy a hidat elsodorja az ár, vagy a lovakat lesodorja a víz a hídról. Akkor a hullámsírbán találjuk magunkat mindnyájan. Nagyon izgalmas volt az utazásom. A mokány lovaaim a hosszantartó nagy vízben már kezdtek kifáradni, a teher vízben való húzása úgy kifárasztotta őket, hogy attól lehetett tartani, hogy a víz sodrával nem bírnak megküzdeni. Nagyon lassan haladtak, a gyeplővel mindig erősen kellett őket a víznek nekifeszíteni. Végre átjutottam. Mikor a szárazföldre értem, megálltam egy pillanatra, leszálltam a kocsiról és szomorúan néztem vissza a Száva túlsó partjára, amely most szép Magyar hazámtól elválasztott. Elválasztott az anyámtól is, ki tudja, nem-e örökre. Bizonyos voltam abban, hogy ezen a hídon csak átjöttünk, de ezen többé már vissza nem mehetünk.

Még egy búcsúpillantást vetettem hazám felé, aztán felültem a kocsira azzal a gondolattal, hogy most már tudom, hogy Szerbiába megyünk. De bármi követ, akár élek, akár halok, levelet addig nem fogok írni haza anyámnak, míg én vissza nem megyek az én magyar hazámba!

Mentem én is a többi után. Belgrád alatt letáboroztunk, este nagy tábortüzeket gyújtottunk, s a tűz mellett elbeszélgettünk a múlt időkről. Az éjszaka koromsötét volt, nagy tornyos, sötét felhők úsztak az égen, csak éppen, hogy nem esett. Reggel elindultunk, otthagytuk Belgrádot. Egy kövesút haladt onnan befelé Szerbiába, azt hiszem, ez volt a főút, ezen haladtunk egy ideig. Az eső meg elkezdett szépen esni. Az úton olyan habarcs volt, hogy sok helyen a lovak térdig gázoltak benne. A habarcs alatt olyan lyukak voltak, hogy a lovak csak úgy bukdoztak benne. Egy ideig mentünk ezen a kövesúton, majd egy helyen letértünk jobbra egy kis mellékútra, ezen haladtunk estig. Nagy hegyek közé jutottunk, este letáboroztunk. Ahol

megálltunk, valami szántóföld volt az, de úgy el volt ázva, hogy csak úgy süppedtünk benne. Az eső pedig csak esett, szépen szaporán, sehol egy ház nem látszott.

A parancs kiadásánál volt köztünk egy idegen ember, hogy hol, vagy mikor került hozzánk, nem tudom, én csak most láttam nálunk legelőször. Most is azért lettem rá figyelmes, hogy az őrmester úr maga elé hívatta, és azt kérdezte tőle, hogy mondja csak öregem, hajtja-e holnap a lovat? Az ember kereken kijelentette, hogy nem. Az őrmester ismét kérdezte: jól gondolja meg öregem, mert még egyszer, harmadszorra és utoljára kérdezem: hajtja-e holnap a lovat? De az ember csak azt mondta, hogy nem.

Erre az őrmester szólt az egyik altisztnek, hogy ezt az embert vigye a láger elébe, kösse össze a kezét és a lábát és dobja ott bele a habarcsba. Úgy is lett, az altiszt összekötözte és a tábor előtt, egy kis tócsába dobta.

Vége lett a parancs kihirdetésnek, eloszlottunk. Az eső esett, mindenki a kocsijához igyekezett, hogy minél előbb elbújhasson. Az éj koromsötét volt, – talán a hegyek között még sötétebb van, mint a sík terepen. A kocsim az első sorban volt, nem messze tőlem a megkötözött ember. Bebújtam a kocsimba. Lefeküdtem, de hiába erőltettem a szememet az alvásra, az álom sehogyan sem akart rájönni. Izgalmas gondolatok cikáztak az agyamban, elgondolkodtam ezen a hirtelen jött nagy változáson, amibe részünk volt. Mindenki elcsöndesült, nem hallatszott semmi emberi hang, csak a kocsiponyva zörgött, ahogy verte az eső, meg néha a lovak a nagy sárban, ahogy váltogatták a lábukat. A megkötözött ember is csendben volt. Nagysokára elaludtam, nem sokkal múlt éjjél, mikor felébredtem. A lovak nagyon unták az állást, meg bizonyosan fázhattak is, nagyon nyekergették a kocsit. De nem csak az enyém, hanem a másé is, mert gyakran hallatszott, hogy hol az egyik, hol a másik sátorból kiszól valaki a lovakra. A megkötözött ember eddig csak csendben volt, de most már elkezdett nyöszörögni, majd később jajgatni is annyira, hogy most már tovább nem bírtam aludni. Végtelen hosszúnak tetszett ez az éjszaka, azt hittem soha sem virrad meg, pedig én jó helyen voltam. Nem úgy, mint a megkötözött ember, akinek a kínos jajgatását hajnal felé nagyon nehéz volt hallgatni. Hangja már nem is volt emberi, hanem mintha a sírből hallatszott volna fel a jajgatása. Eljött az idő, mikor fel kellett kelniünk. Ekkor az őrmester a szolgálatban lévő altisztet magához hívatta és elküldte a megkötözött emberhez, hogy kérdezze meg tőle, hogy hajtja-e már a lovakat. Ha igen, akkor vezessék elébe. Az altiszt odament, megkérdezte tőle: Na öregem, hajtja-e már a lovakat. Az ember elvállalta. Akkor leoldozta a kezéről a kötelet, a lábáról is, és mondta, menjen az őrmester úr elé. De ez még sem tudott mozdulni, úgy kellett két embernek odavinni. Ott az

őrmester megint megkérdezte tőle, hogy hajtja-e már a lovakat? – Hajtom őrmester úr – volt a válasz. Na lássa – mondta az őrmester –, ha az este így beszélt volna, akkor nem kellett volna az éjszakát átszenvedni. Na most vigyék a tűzhöz, hadd szárítsa meg a ruháját. Elvitték a konyhához, ott égett csak a tűz. Ott letették egy ládára a minden tagjába reszkető embert. De milyen melegezés volt az? Az eső esett, hogyha elől száradt, hátul meg ázott. Én azt hittem, hogy nem bírja ki. De míg annál a csapatnál voltam, addig ő is ott volt.

Mikor megettünk a lovakat, befogtunk. Napközben az eső egy kicsit csendeseedett, de teljesen nem állt el. Este egy falu alá értünk, itt háltunk, csak a szabad ég alatt megint. A helyzetünk kezdett irtózatossá lenni, a sár féllábszárig ért. Csizmánk nem volt, a bakancsunk az első sárbalépéskor megmerült. Elázott a lábunk szárán a nadrág is, csuda rossz éjszakánk volt. El volt mindenünk ázva, tüzet nem tudtunk rakni, mert nem volt miből. Voltak ugyan fák a hegyoldalban, de abban a koromsötétben, nagy sárban Istenkísértés lett volna felmenni érte. Bebújtunk a kocsiba és ott dideregtük át az éjszakát.

Másnap reggel elindultunk, az idő nagyon kegyetlen volt, az égboltozatot sűrű fekete felleg borította. Az eső apró sűrű szemmel esett, de annyira, hogy szinte megrövidítette a látóhatárt. A falunk, mikor keresztül értünk, egy nagy lapos hegyet láttunk magunk előtt. Erre kellett felmennünk. Rendes út itt nem volt, a hegy oldala szántóföld volt, mégpedig, ahogy mentünk nekünk keresztbe estek a földek. Roppant nagy szélességben össze volt járva az egész hegy oldala, csupa lekvár-szerű anyag volt az egész. A földeket elválasztó mesgyéknél mindenütt volt egy kis emelkedés, amin a lovak alig bírták a kocsit keresztül húzni. Egy ideig csak haladtunk valahogy, lassan, nagy nehezen. De később kezdettek kifáradni a lovak és a mesgyéken elakadoztak. Aki tudott menni, haladt, a másik meg küszködött.

A nagy összevisszaságban mindenütt lehetett látni a vergődő kocsikat. Egyszer én is elakadtam. Egy ideig próbálgattam, hogy hátha elbírnák indítani a kocsit, de hiába, nem bírták. Leszálltam a kocsiról a nagy sárba, az eső esett, neki fogtam a kocsit tolni, de meg se mozdult. Ekkor ott lovagolt el az őrmester mellettem, rám nézett, nem szólt egy szót sem, tovább lovagolt, de nagyon dühös volt. Még egyszer megpróbáltam. Végig hánytam az ostorral a lovakon, de hiába, csak nem tudtam elindulni. Nagyon dühös lettem én is, de hiába, nem verhettem agyon ezt a rongy jószágot. Káromkodtam, szidtam az időt, lovat, kocsit, mindent, még azt is, aki ide vezényelt bennünket. Ahogy ott állok a kocsi mellett, látom, hogy jön a hadnagy úr szakácsa, éktelenül káromkodva, szidta, átkozta az egész világot. Még az Istent is lekergette volna az égből, ha felmehetett volna, de csak dagasztotta

a sarat, gyalog kellett neki menni. Térdig csupa sár volt. Mikor oda ér hozzám, kérdezi, hogy mi a baj? Mondom neki, hogy elakadtam. Azzal előveszi az ostort, nekidülünk mind a ketten a kocsinak. Szólítja a lovakat, de bizony azok csak nem bírták. Elkáromkodta magát, s azt mondja nekem, hogy ha nem boldogulsz, fogj ki, ülj rá és hagyd itt a kocsit, azzal ott hagyott és ment tovább nagy káromkodással. Én pedig ott maradtam a kocsik mellett. Olyan voltam, mint a fertős disznó. Gondolkoztam, hogy mit csináljak? Még a csapatunkból mindig voltak hátra, azok meg mind idegen nemzetiségűek voltak, egy se segített. Ahogy ott gondolkodom, eszembe jut valami, ha ez sikerül, még egy eshetőségem van az indulásra. Neki vettem a vállam a kocsinak és teljes erőmből nyomni kezdtem hátrafelé a kocsit. Nagy nehezen csak úgy hátra bírtam nyomni a kocsit. Mivel, hogy lefelé kellett menni, hát engedett. Most már rászóltam a lovakra, hát minden nehézség nélkül elindultak. Most már folytattam az utat a többivel, többször már nem akadtam el. Majd felértünk a hegyre, itt már könnyebb volt a lovaknak a kocsit. Mivelhogy nagyon el voltunk maradozva egymástól, az eleje megállt, hogy összevárjon bennünket. Azután mentünk tovább. Majd egyszer kiértünk a köves útra. Nagy habarcs volt a köves úton, de legalább dőcögött rajta a kocsit és könnyebb volt a lovaknak. Erre már autók is jártak. Mentünk késő estig, este egy lapályos helyre értünk. Itt volt néhány ház, letáboroztunk. Sok katonaság járt már itt, csúnyán össze volt vágva a talaj. Valóságos sártenger volt itt mindenfelé, az eső megállt, de valóságos koromsötétség volt.

Másnap egy néhány kocsival ott maradtunk egy altiszttel, a többiek pedig elmentek. Reggel újra elkezdett az eső esni és esett egész nap, úgy, hogy a pokróc már a vízmentes pokróc alatt is átázott. Olyan nehéz volt, hogy alig bírta az ember. Egész nap beszélgettünk, vagy inkább tüzeltünk volna, de nem volt mivel, szerezni itt nem igen lehetett. A lovak álltak a nagy sárban. Reggelre olyan sarat vágtak, hogy majd beledőltek, alig lehetett őket megközelíteni.

Ennivaló nem igen volt, se a lovaknak, se nekünk. Hosszú, unalmas nap volt. A kocsiba nem szeretünk bebújni, mert ott fáztunk, a tűznél meg áztunk, de mégis inkább a tüzet választottuk, ott legalább az orrunkat melegíthettük, meg az arcunkat füstöltük. Néha olyan teli tüdővel szívtuk a füstöt, hogy a szemünk is könnybe borult bele. De ezt is eltűrtük, ugyanis dohány hiányában voltunk. Egész nap rengeteg katonaság vonult itt el, magyar és német csapatok, tüzekek, trének, autók, csaknem szünet nélkül mindig mentek előre. Visszafelé meg jöttek a civil menekültek, asszonyok, öregek, gyerekek, mindenütt csatangoltak a nagy sárban, vitték a cókmókjukat háton, vagy kocsin. Akinek volt kocsija, az azzal, míg a barma

bírta, vagy a katonaság el nem vette tőlük. Azután ők maguk tolták a kocsit, míg bírták. Mikor ők is kimerültek a kocsi tolásban, akkor a kocsin lévő holmiból a hátukra kötöztek amit bírtak, és a kocsit ott hagyták az útfélen. Az ilyen kocsikat aztán a katonaság – ha jó karban volt – a használatába vette. De az is előfordult, hogy ha a katonaságnál elnyűtt, vagy összetört a kocsi, akkor egyszerűen elvették a civil menekültektől, sok esetben jószágostul együtt. Általában ezek a menekültek is sokat szenvedtek. Ellenségek voltak, de mégis szájalmat keltettek a szerencsétlenek, különösen a családos anyák. Az egyik a kicsijét vitte a hátán, a másikat kézenfogva huzigálta a sárba, esőbe, éjjel-nappal kinn az ég alatt. A kisgyerekek áztak, fáztak, végig ordították az egész utat. Másnap visszaérkeztek a mieink, és együtt visszamentünk abba a faluba, ahonnan oly küzdelmesen indultunk el. Itt töltöttünk egy napot, megrakodtunk lőszerezéssel és elindultunk neki a hegynek, de most már sokkal könnyebb volt az utazásunk, mert minden kocsit négy lóval húzattunk. Egészen addig, míg a kövesútra nem értünk. A haladásunk elég jó volt. Az idő is a sok eső után végre kiderült. Habár felhős is volt az égbolt. Már azt gondoltuk, hogy elrohadunk mindenestől abban a rengeteg esőben.

Most elmentünk Lazarevácra,⁸ itt leadtuk a lőszert, innen visszamentünk, újra megrakodtunk és most már Arangjelovácra⁹ mentünk. Itt is lepakoltunk, itt találkoztunk egy csapat gyalogsággal, csabai 101-esek voltak. Voltak köztük békésiek is néhányan, de nem ismertem őket, ők sem engem. Mégis nagyon jóleső érzés volt, hogy földiekkel találkozhattunk. Az ember elpanaszolta egymásnak a bajait, szenvedéseit, s azután szinte megkönnyebbülten viselte tovább a sorsát. Panaszkodtak ők is, hogy mennyi sarat kell nekik vágni, gázolni, míg idáig eljutottak. Ők mentek előre, mi pedig vissza.

Hogy milyen nevű volt a helyiség, azt nem tudom, csak innen Topolára indultunk. Úgy tudom, hogy két nap alatt értünk oda, az utunk hegyek között vezetett. Nem volt ott se falu, se semmi. Másnap estig Topolára értünk, az emlékezetes hely. A hadnagyunk olyan ember volt, hogy mikor este meg akartunk állni, mindig csak azt kereste, hogy jó helyünk legyen. De azt nem vette figyelembe, hogy víz is legyen a közelben. Így nem egyszer előfordult, hogy a víz két-három kilométerre volt hozzánk, az itatás ilyenkor nagyon nehéz volt, mert kézen kellett a lovaknak hordani a vizet. De vedre az meg csak mindenkinek egy volt. El lehet képzelni, hogy micsoda fáradságba került így két lónak a megitatása. Gyakran előfordult,

⁸ A mai Lazarevac, Belgrádtól délre.

⁹ A mai Arandelovac

hogy ilyenkor a lovak nem ittak eleget, elvezetni meg nem szabad. Azt mondta a hadnagy úr, hogy azok mentek egész nap eleget, ti pedig csak a kocsin ültetek, és ráértetek egész éjjel hordani nekik a vizet.

Most itt, hogy letáboroztunk, bár igen messze volt a víz, azt hiszem, hogy nem sok híja volt a 3 kilométernek. Mindenki vitt egy vedret és abba vizet hozott a lovának. Akkor hagyta abba az itatást. Egyszer a hadnagy úr egyet gondolt és elzavarta az összes embert vízért. Mikor visszaértünk, sorba megkezdtük a próba-itatást. Akinek a lova ivott, arra nyomban 25-öt veretett. Az én lovamat más itatta meg, de szerencsére nem ivott, mintha nem lett volna szomjas. Mert voltak ügyes emberek, akik nem akarták, hogy társuk bajba kerüljön, úgy itatták a lovat, hogy az nem mert inni. Én is megittam vagy 10 db lovat, de azok nem mertek inni egy kortyot sem, mert mikor oda mentem hozzájuk, kivettem a zsebemből a bicskát, s az egyik kezemből adtam neki a vizet, a másik kezemmel meg a bicska hegyét észrevétlenül az oldalának tartottam, s így nem mert inni. Én nem fenekeltettem ki egy embert se, de kevesen menekedtek meg. Mire vége lett az itatásnak, 3 nád-vesszőt vertek széjjel az emberek fenekén, pedig azok vastagabbak voltak, mint a hüvelykujjam.

Másnap tovább mentünk és egy helységben letáboroztunk. Itt abba a szerencsés helyzetbe jutottunk, hogy elszállásoltak bennünket, ami még ezideig nem történt meg, mióta Szerbiába jöttünk. Volt ott egy nagyobb épület, az volt ráírva, hogy Hotel. Én abba lettem elszállásolva. A nagy termet teleraktuk lovakkal, amennyi csak belefért. Ott voltak össze-vissza, az egyik egy székhez kötve, a másik egy lócahoz, a harmadik a biliárd asztalhoz. Szóval, ki hova tudta oda kötni a lovát. Még egy része szabadon is volt a terem közepén. A terem pados volt és nagy dübörgéssel voltak benne a lovak. Csak nekünk nem volt helyünk, ahová lefeküdjünk. Itt-ott lehúzódtunk, de aludni nem tudtunk, mert a lovak félelmetesen dübörögtek, mindig attól kellett tartani, hogy ránk gázolnak. A teremben se volt valami meleg, az ablakok ki voltak tördelve. Hiába volt benne a sok ló, mégis szellős volt. Úgy éjfél feléig csak megvoltunk valahogy, de aztán már mindig jobban fáztunk. Nekifogtunk tüzelni, volt ott egy nagy kandalló, abba begyújtottunk, tűzrevaló volt bőven, ott voltak a székek, lócák, mind kitűnő tüzelőanyagok. Elhelyezkedtünk a kandalló körül, s melegedtünk, beszélgettünk. Jól esett a meleg, de éhesek is voltunk. Már pedig éhesnek is lenni, meg fájni is, ez a kettő együtt nem jó. Gondoltuk jobb volna most szalonnát sütni, de hát erre most csak gondolni lehetett, jó lett volna egy kis kenyér is magában, de nem volt az sem. Ez a hotel a mi táborunkkal szembe esett. Ahogy így beszélgettünk, egyszer csak berohannak a kocsiktól a katonák, vagyis a

mi embereink és elkezdének ordítózni, hogy mit csinálunk itt, nem vesszük észre, hogy kigyulladt a ház? Kiszaladtunk az utcára, látjuk, hogy a kémény csupa tűzbe van, a lángok még két méter magasságban is felértek a kémény felett, s már a fedél is kezdett égni. Hirtelen hozzáfogtunk az oltáshoz, de csak nagy nehezen tudtuk eloltani a tüzet. Mikor ezzel végeztünk, egyszer csak látjuk, hogy a szomszédban lévő parasztház teteje is kigyulladt. Azonnal odarohantak az embereink, s azt is eloltották nagy nehezen. Ott is a mi embereink voltak. Azok is úgy jártak, hogy fáztak, s neki fogtak erősen tüzelni. Azon a parasztházon meg nem volt kémény, mint ahogy a többiekén sem igen volt. Mikor ezek nagy tüzet raktak benne, tüzet fogott az egész fedél. Ebből a két tüzesetből nagy zúrzavar lett, a hadnagy úr is felébredt rá. Az lett belőle, hogy a szállodából mindenkit kizavartatott lovastul együtt a kocsikhoz, itt virradt ránk. Reggel indultunk, és folytattuk az utat. Este egy falu mellett letáboroztunk, igaz, hogy még nem volt este, még világos volt. Elmentünk a lovaknak szénát szerezni. Bemegyünk egy házhoz négyen. Mindnyájan békésiek voltunk. Kötünk egy-egy porció szénát, de látjuk, hogy sok tyúk van az udvaron. Mondjuk az asszonynak, hogy adjon belőle egyet. Hát az azt mondja, hogy fogjatok. Nosza nekünk se kellett egyéb, vesd el magad, utána iramodtunk a tyúkoknak, pillanat alatt mind a négyünknek kezében volt egy-egy tyúk. Én véletlenül egy kakast találtam megfogni. Nagy örömmel vittük a táborba. Neki is fogtunk az elkészítésének, tüzet gyújtottunk, vízért mentünk. Feltettük az itató vederbe, mert ez volt a főző edényünk is. Tüzelünk hűségesen, hogy megfőjön. Éhesek voltunk, nehezen vártuk nagyon. Hogy milyen öregek voltak ezek a jószágok, nem tudom, csak az bizonyos, hogy estétől éjfélig főztük, de még akkor is kemény volt a hús, de már nem tudtuk tovább főzni, hanem megettük úgy, ahogyan volt. Mikor enni kellett, került rá társ, elfogyott volna sokkal több is.

Másnap tovább mentünk, nagyon rossz volt az utunk. Rettenetes nagy sár volt, amit taposni kellett. A háború borzalmas szenvedése és rombolása erre is meglátszott. Mindenfelé állati és emberi hullák heverték szerte-széjjel, temetetlenül. Csontok, csontvázak, mindenféle ringy-rongy ruhadarabok heverésztek az útfélen. Különösen sok volt a döglött ló, ami gyakran előfordult, hogy éppen a patakban hevert, amelyből ittunk, vagy itattunk. Fertőzték a vizet. Nem volt valami kívánatos biz abból inni, de hát, ha szomjasak voltunk, csak kellett inni. Ezek eltakarítására csak akkor került sor, mikor a szerbeket hátraszorították a mieink és jutott idő és ember ilyesmire is. Rossz, elnyűtt kocsik, sárba rekedt szerb ágyúk, ágyúgolyók, lőszeres, lőszermaradványok és sok mindenféle, amit már itt nem érdemes felsorolni. Ezek mind találhatóak voltak az útfélen. Őrületes volt a küzdelem és a nagy

hajsza abban a nagy sárban, amit itt véghez vitt az előrenyomuló katonaság. Mindenféle tüérek, mind csak nagy küzdelemmel bírtak előre jutni. A német tüérek is elakadoztak az ágyúkkal. A nagy nehéz, nyugati lovak elcsigázva ott vergődtek a nagy sárban. Az autók sem igen tudtak erre közlekedni. Itt-ott azt is lehetett látni a nagy sárban, leszerelt állapotban.

De haladjunk tovább, egy faluba érve lepakoltunk aztán Milanovácnak¹⁰ vettük az utunkat. Este volt, mikor odaértünk. A város mellett letáboroztunk, s a város szélén elszállásoltak bennünket. Én egy nagyobb épületbe jutottam, a szobákba bekötöttem 10 pár lovat. Az ablakok mind ki voltak tördelve. Bútorzat semmi nem volt benne, elhordták, vagy a katonaság feltüzelte. A kocsitáborunktól messze volt a szállásunk. Este, mikor megittuk a kávé, visszamentünk a lovakhoz. Egy része az embereknek ott maradt a kocsik között, tüzeltek veszettül. Az idő borult volt. Az est beálltával olyan koromsötét lett, hogy alig lehetett látni. Mikor odaértünk a lovakhoz, tüzet gyújtottunk mi is, letelepedtünk, vártuk, hogy csendesedjen a táj, mert menni kellett ennivalót szerezni nekünk is, meg a lovaknak is. A lovaknak nem volt egy szál szénájuk sem, nekünk meg vagy három nap óta egy falat kenyérünk sem. Már alig bírtuk az éhséget. Mikor gondoltuk, hogy lefeküdtek a szerbek, vettük az istrángot, vagy a hevedert, s elindultunk szénáért. Mindnyájunknál volt valami szerszám, hogyha netán támadókra akadunk, legyen mivel védekezni. Mert ha itt valamerre elment az ember, nagyon óvatosnak kellett lenni, mert soha sem tudhatta az ember, hogy honnan leskeledik rá az ellenség. De minden egy helyre se mentünk, nehogy feltűnést keltsünk. Valahogy ráakadtunk egy helyen egy szénaboglyára, kötöttünk belőle egy jó nagy porciót, és szép csendesen visszamentünk a lovakhoz. Még mikor én odaértem még nem volt ott mind, mikor mind odaért, azt mondja az egyik. Ő látott egy helyen egy disznót, még a pányva is a nyakában van, csak el kellene vezetni. Tanakodtunk, hogy mit csináljunk. Előbb azt gondoltuk, hogy meg kellene szerezni a konyha számára, mivel, hogy nagyon gyengén állított már a konyhánk is. De arra gondoltunk, hogy akkor a javát majd más eszi meg, mi pedig még jól sem lakhatunk. Végre úgy határoztunk, hogy ha sikerül elhozni, akkor megöljük magunk és megosztozkodunk rajta.

Két ember elment a disznóért, ketten meg még egyszer visszamentek szénáért, hogy legyen mivel megperzselni. Mire a szénával visszaértünk, már meg is volt ölve a disznó. Hozzáfogtunk perzselni. El lehet képzelni, hogy milyen perzselés

¹⁰ Ma: Gornji Milanovac

volt az, szénával. Majd egyszer ráfoglunk, hogy jól van. Szétszedtük és kimentünk vele a kocsikhoz, hogy majd ott helyezük el, és ott süssünk belőle.

Sohasem felejttem el, hogy nekem a fejet adták ide, hogy egyem. De olyan éhes voltam, hogy mire a kocsihoz értem, mind lerágtam róla a bőrt, meg a fülét is, ameddig lehetett.

Kint a kocsik között nagy tábortüzek égtek. Akinek volt valamije, vagy tudott valamit szerezni, az kotyvasztott valamit. Most erre nagyon rá volt szorulva a társaság, mert az éhség kezdett nálunk jelentkezni. Hozzáfoglunk húst sütni. Meg is sütöttük, meg is ettük. Nem volt egy csipet só sem, nem volt egy falat kenyér sem hozzá, mégis megettük. Nem volt az jó egy cseppet sem, de kényszerűségből megettük, ámbár aki óhajtja tudni, hogy milyen az, próbálja meg, majd megtudja. Elmúlt már éjfél, mikor ez történt. Azon az éjjel nem aludtam úgyszólván semmit sem. Tüzeltünk, melegedtünk. Meg volt még egy mellékfoglalkozásunk, hogy állandóan vakaróztunk. Hogy miért, azt az olvasóra bízom, hogy találja ki.

Másnap rakodtunk és tovább mentünk. Este megálltunk. A következő nap mentünk egész nap, az út nagyon rossz volt, a lovak sárban nehezen bírták a kocsit, elakadoztak, elmaradoztak egymástól. Még eddig nem igen pusztult el lovunk, mert tudtunk szerezni nekik egy-egy kis szénát, meg abrakot. Sok helyen volt kinn tengeri szedetlen és azt is adtunk nekik, mikor hozzájutottunk bőven. De hiába, az a sok rossz út kezdte őket lejárni. Délben az eleje megállt, de a hátulja még megsze járt. A hadnagy úr visszalovagolt, hogy végignézzen az elmaradottakon. Én már nem voltam messze a csapathoz, biztattam, nógattam a lovakat, látom, hogy lovagol a hadnagy úr visszafelé. Azt is láttam, hogy nem igen jó nadrágban van. Ő olyan ember volt, hogy a csapatbeli embert nem mindet ismerte, de magyarul minden áron meg akart tanulni, de nem tudott. Mikor odaért hozzám, kérde tőlem, hogy milyen csapathoz tartozom, persze nem magyarul. Én meg magyarul feleltem neki. Rám néz és azt kérdezi, hogy matyar? Mondom neki, hogy magyar vagyok. Erre azt mondja nagy dühösen, hogy marha vaty, az anyád istenit! Te meg egy ostoba jószág vagy – mondom neki kissé magamból kikelve. Rám nézett, de nem értette meg, tovább lovagolt. Mikor minden kocsit beért, összeállítottak bennünket. A hadnagy úr kiállította azokat, akik elakadoztak és kifenekeltette őket. Mert azt mondta, hogy azért akadnak el, mert nem gondozzák a lovakat. Azt gondoltam, hogy engemet is kiválaszt, de nem tette. Ezzel a cselekedetével a hadnagy úr megszerezte a legénység gyűlöletét maga ellen. Ez a gyűlölet majd később megtette a hatását. [...]